

Paczkowski, Andrzej

Badania nad prasą polską za granicą w latach 1960-1980 : (materiały publikowane)

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 20/4, 59-64

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ PACZKOWSKI

BADANIA NAD PRASĄ POLSKĄ ZA GRANICĄ
W LATACH 1960—1980
(Materiały publikowane)

Mimo iż w ciągu ostatnich dwóch dekad uległy wyraźnemu przyspieszeniu zarówno badania nad historią prasy polskiej, jak i nad dziejami polskich emigracji i wychodźstwa, aktywność prasowa skupisk polonijnych i grup emigracyjnych wciąż jeszcze jest przedmiotem rzadko i z reguły niekonsekwentnie prowadzonych poszukiwań. Być może opinia ta jest zbyt jednostronna, co jednak uznać można za rzecz naturalną u kogoś, kto poświęcił sporo pracy i uwagi tej właśnie problematyce, a więc w jakimś stopniu przez jej pryzmat patrzy na całość badań zarówno historyczno-prasowych, jak i polonijnych. Zwraca np. uwagę, że w większości ogólnych publikacji na tematy z dziejów Polonii sprawy prasy, choć bardzo często i prawie przez wszystkich autorów uwzględniane, traktowane są nie tylko pobieżnie — co ostatecznie można uznać za normalne — ale przedstawiane są z reguły w oparciu o dawne wydawnictwa, cenne jako informatory, ale nie będące syntezami o wymaganym dziś poziomie. Zjawisko to widoczne jest wyraźnie we wszystkich niemal opracowaniach historii większych grup polonijnych (np. A. Brożek, K. Murzynowska, A. Janowska).

Ani w zespołach badawczych zajmujących się dziejami prasy nie ma wyodrębnionej grupy specjalizującej się w sprawach Polonii, ani też w instytucjach obejmujących całość problematyki polonijnej nie ma zespołów, które uczyniłyby z prasy zasadniczy przedmiot swych poszukiwań¹. W rezultacie historia prasy polskiej za granicą uprawiana jest przez izolowanych badaczy, tematy poszukiwań dobierane są nieraz zupełnie przypadkowo, brakuje dyskusji metodologicznych tak ważnych w tym przedmiocie. Brak też zainteresowania dla działalności prasowo-wydawniczej innych grup etnicznych i emigracyjnych, w wyniku czego utrwała się

¹ Utworzony niedawno w Instytucie Badań Polonijnych UJ zespół kierowany przez Grzegorza Babińskiego (temat „Dynamika funkcji i orientacji ideowych prasy polonijnej”) nie ogłosił jeszcze wyników swych prac, poza przeglądowym artykułem M.M. Wawrykiewicz *Stan badań nad prasą polonijną w Stanach Zjednoczonych*, „Przegląd Polonijny”, 1980, nr 3.

przekonanie o wyjątkowości prasy polonijnej i częste jest odrywanie jej od naturalnych kierunków przekształceń społeczno-kulturowych, którym podlegają wszystkie „grupy etniczne”.

Mimo posiadania przez polskie instytucje naukowe rozbudowanych i wcale sprawnych służb bibliograficznych nie są prowadzone w kraju systematyczne prace nad ogarnięciem całości produkcji prasowo-wydawniczej. Dla okresu do 1939 r. jedynym całościowym ujęciem jest publikacja Stanisława Zielińskiego, wydana przed 45 laty², mało dokładna i obejmująca nie więcej niż 75% rzeczywiście istniejących tytułów. Liczne braki posiada też — podstawowa dla Polonii amerykańskiej — bibliografia Jana Wepsiecia³, oparta głównie na źródłach bibliotecznych i wykonana zasadniczo bez autopsji. Znacznie pełniejsza, choć operująca niezbyt szczęśliwym kryterium terytorialnym dla okresu II wojny światowej, jest obejmująca okres 1939—1972 praca Jana Kowalika⁴, imponujący przykład pracowitości i bibliograficznego kunsztu jednej osoby. Z warsztatu bibliograficznego Chojnackich, jednego z najlepszych w kraju, wyszło już kilka opracowań dotyczących poszczególnych tylko grup polonijnych (Argentyna, Niemcy Zachodnie), ale opartych na najnowocześniejszych wzorach i wzorcowych pod względem wiarygodności. Raczej spisy niż bibliografie lub też przeglądy o charakterze bibliograficznym opublikowano dla prasy polonijnej w Brazylii, w Rosji i na niektórych terenach ZSRR. Najpilniejszym postulatem badawczym wydaje się być opracowanie pełnej bibliografii okresu 1865—1939⁵.

Fenomenem polskiej historiografii (chyba w ogóle społecznej świadomości historycznej) jest zainteresowanie dla dziejów Wielkiej Emigracji i późniejszych XIX-wiecznych emigracji politycznych. W wyniku tego działalność prasowo-wydawnicza wygnańców z r. 1831, z lat 1846—1848 i 1863—1865 jest bodaj czy nie najlepiej opracowanym tematem w historii prasy polskiej. Liczne przyczynki koronuje praca Sławomira Kalembki⁶ oraz seria artykułów Jerzego W. Borejszy, obejmujących lata 1863—1870, a pomieszczonych na łamach „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”. I tu jednak brak odniesień oraz porównań z wydawnictwami innych grup wychodźców, a nade wszystko opracowania (poza prasą związaną z nurtami socjalistycznymi) wydawnictw z lat 1870—1914.

Z innych, ale zupełnie zrozumiałych, powodów drugim tematem prze-

² S. Zieliński, *Czasopisma polskie za granicą 1832—1934*, Warszawa 1935.

³ J. Wepsieć, *Polish-American Serial Publications 1842—1966. An Annotated Bibliography*, Chicago 1968.

⁴ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydawanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, t. 1—4, Lublin 1976.

⁵ Bibliografia okresu Wielkiej Emigracji pomieszczona jest w *Bibliografii historii Polski XIX wieku*, t. 2: 1832—1864, cz. 1, Wrocław 1968, s. 86—100.

⁶ S. Kalembka, *Prasa demokratyczna Wielkiej Emigracji. Dzieje i główne koncepcje polityczne (1832—1863)*, Toruń 1977.

badanym i opracowanym już stosunkowo szczegółowo, choć nie całkiem jeszcze wszechstronnie, są dzieje prasy na tych ziemiach etnicznie polskich, które w latach 1918—1939 wchodziły w skład Niemiec. Opublikowane przed kilku laty monografie Jana Chłosty⁷ i Leonarda Smołki⁸ stanowią coś więcej niż zamknięcie początkowego etapu badań. Towarzyszą im mniej szczegółowe opracowania dotyczące działalności prasowej Polaków w głębi Niemiec (m.in. Wojciecha Wrzesińskiego, L. Smołki, wspomniane już opracowania bibliograficzne Wojciecha Chojnackiego i tegoż maszynopis pracy doktorskiej o prasie polskiej w Nadrenii i Westfalii oraz prace Jerzego Ratajewskiego, poprzedzające publikacje L. Smołki)⁹. Mają one także zaplecze w opracowaniach dotyczących historii prasy śląskiej — znacznie mniej zaawansowanych — pomorskiej oraz warmińsko-mazurskiej w okresie zaborów.

Jeśli nie liczyć małych skupisk polskich (np. w Danii, Szwecji, Rumunii), dla których przyczynkowa monografia lub informacje i oceny rozsiiane w opracowaniu o charakterze ogólnym są wystarczającym chyba sposobem prezentacji ich działalności prasowej, w ciągu ostatnich 20 lat powstały nieliczne tylko monografie obejmujące większe odcinki chronologiczne lub znaczne skupiska polonijne. Najstarszą z nich jest praca Wiktora Turka o Polonii kanadyjskiej¹⁰, traktująca o okresie od początku istnienia prasy polonijnej w Kanadzie do 1960 r., ale pozostająca pod znacznym naciskiem bibliograficznych zainteresowań autora, a więc raczej otwierająca pole badawcze niż sumująca dzieje tej niezbyt licznej, ale ciekawej socjologicznie i kulturowo prasy. Wsparciem dla książki W. Turka jest monografia „Związkowca”, autorstwa Benedykta Heydenkorna¹¹ — który chyba z racji swej profesji (był znanym dziennikarzem jeszcze w międzywojennej Warszawie) wykazuje predylekcje dla prasy — oraz kilka artykułów i broszur¹².

Dla dziejów Polonii w Rosji (i ZSRR) dysponujemy pokazną i opartą na szeroko zakrojonej kwerendzie monografią Andrzeja Ślisza¹³, która jednak obejmuje stosunkowo krótki — choć bardzo ważny — okres, a

⁷ J. Chłosta, *Wydawnictwo „Gazety Olsztyńskiej” w latach 1918—1939*, Olsztyn 1977.

⁸ L. Smołka, *Prasa polska na Śląsku Opolskim 1922—1939*, Warszawa 1976.

⁹ J. Ratajewski, *Opolskie „Nowiny” w latach 1911—1939*, Opole 1973 oraz artykuły o „Katoliku” w „Roczniku Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (dalej: RHCP).

¹⁰ V. Turek, *The Polish-Language Press in Canada*, Toronto 1962.

¹¹ B. Heydenkorn, „Związkowiec”. *Monografia pisma polonijnego*, Toronto 1963.

¹² M.in. K. Mazurkiewicz, W. Turek, A. S. Staniewski, *Przyczynek do historii prasy polskiej w Kanadzie (1879—1941)*, Toronto 1961.

¹³ A. Ślisz, *Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915—1919)*, Warszawa 1968.

nadto lata 1918—1919 opisane są pod zbyt wyraźnym wpływem czynników, mówiąc eufemistycznie, pozamerytorycznych. Obudowują książkę A. Ślisza szkice na poły bibliograficzne J. Myślińskiego i J. Daszkiewicza, przyczynki I. Spustek i Z. Kmiecika oraz ujmujące także sprawy czasopiśmiennicze prace Krystyny Sierockiej¹⁴. Ma swoją obszerną i dobrze udokumentowaną monografię petersburski „Kraj”¹⁵, jedyne polskie pismo w Rosji w okresie 1882—1906, kierujące się jednak w znacznym stopniu na teren Królestwa Polskiego i tzw. ziem zabranych. Można sądzić, że mimo licznych braków dotychczasowe badania nad historią prasy Polonii rosyjskiej i radzieckiej dojrzały już do opracowania syntetycznego, które jednak — ze względów cenzuralnych — nie będzie bynajmniej zadaniem łatwym ani wdzięcznym.

Ma poświęconą sobie monografię Polonia francuska, jedno z największych skupisk polonijnych okresu międzywojennego. Praca ta¹⁶ obejmuje całość polskiej produkcji prasowej wymienionego okresu, ale wydaje się niezbędne uzupełnienie jej o lata 1871—1919.

Poza przyczynkami lub szkicami bibliograficznymi i wspomnieniowymi nie posiadają nowszych i odrębnych opracowań pisanych z punktu widzenia historii prasy takie dawne skupiska polonijne, jak Brazylia, Argentyna czy Mandzuria. Jednak najbardziej dotkliwą luką jest bez wątpienia brak nowoczesnej monografii — czy raczej: serii monografii — prasy polonijnej w USA. Dwa artykuły Józefa Skrzypka¹⁷ są w istocie kompilacją, powstała w oparciu o dawniejsze — ważne informacyjnie, ale raczej archaiczne już — opracowania Henryka Nagla, ks. Wacława Kruszki, Stanisława Osady. Na tych samych źródłach opierają się odpowiednie fragmenty prac J. Miąso i A. Brożka¹⁸. Ukazało się ponadto kilka różnej

¹⁴ J. Myśliński, *Prasa w języku polskim na Białorusi Radzieckiej (1921—1941)*, RHCP, t. IX: 1970, nr 3; J. Daszkiewicz, *Prasa polska na Ukrainie Radzieckiej*, tamże, t. V: 1966, nr 2; I. Spustek, „*Dziennik Petersburski*” w *przedniu wojny światowej*, tamże, t. II: 1963; Z. Kmiecik, *Prasa polonijna w Odesie w latach 1906—1919*, „*Przegląd Humanistyczny*”, 1973, nr 3; K. Sierocka: 1) *Z dziejów czasopiśmiennictwa polskiego w ZSRR („Kultura Mas” 1929—1937)*, Warszawa 1963; 2) *Polonia radziecka 1917—1939. Z działalności kulturalnej i literackiej*, Warszawa 1968.

¹⁵ Z. Kmiecik, „*Kraj*” *za czasów redaktorstwa Erazma Piltza*, Warszawa 1969.

¹⁶ A. Paczkowski, *Prasa i społeczność polska we Francji 1920—1940*, Wrocław 1979 (poprzednio i równoległe kilka artykułów na ten temat).

¹⁷ J. Skrzypek, *Początki czasopiśmiennictwa polskiego w Stanach Zjednoczonych 1841—1884*, „*Problemy Polonii Zagranicznej*”, 1960; *Czasopiśmiennictwo polskie w Stanach Zjednoczonych 1886—1900*, RHCP, t. III: 1964, nr 1.

¹⁸ J. Miąso, *Dzieje oświaty polonijnej w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa 1970, s. 59—96; A. Brożek, *Polonia amerykańska 1854—1939*, Warszawa 1977, s. 153—159.

wartości przyczynków, nie wychodzących poza niektóre ustalenia bibliograficzne czy pewne dane ilościowe¹⁹.

Całość okresu 1870—1939 spróbował podsumować autor niniejszych uwag najpierw w II i III tomie zarysu *Historii prasy polskiej*, później — w rozszerzonej i zmienionej wersji — w osobnym wydaniu²⁰.

Wybuch II wojny światowej stanowi istotną cezurę w dziejach Polonii: po 1939 r. następuje nie tylko przesunięcie geograficzne migracji i skupisk polskich za granicą, ale także nie znane od 1870 r. stopienie emigracji zarobkowej (w istocie tzw. starej Polonii) z emigracją całkowicie lub quasi-polityczną. Ponadto nasilające się procesy asymilacyjne w starej Polonii — szczególnie widoczne we Francji i Stanach Zjednoczonych — poważnie zmieniają charakter prasy polonijnej, zwłaszcza od drugiej połowy lat pięćdziesiątych. Penetracja historycznoprasowa nad tym okresem jest główną — nieomal że wyłączną! — zasługą wymienianego tu już Jana Kowalika, wspieranego przez niewielkie grono badaczy emigracyjnych i jeszcze mniejsze krajowych. Poza wspomnianą bibliografią ogłosił J. Kowalik serię artykułów, mających wszakże charakter raczej informacyjno-bibliograficzny niż monograficzny, dotyczących poszczególnych skupisk polskich po 1939 r.²¹, zaś ich syntetycznym omówieniem jest obszerny fragment (pióra również J. Kowalika) *Literatury polskiej na obczyźnie*²². Publikacje te, jakkolwiek dużej wagi, nie są niczym więcej, jak tylko wstępnym etapem badań, których drugiego — jak do tej pory — nie podjęto jeszcze na szerszą skalę. W istocie prasa żadnego z istniejących po II wojnie światowej skupisk polonijnych nie ma pełnej monografii. Najbliższe zadowalającego stanu są opracowania dotyczące skupisk w Kanadzie (dzięki wymienionej już pracy W. Turka) i w Australii²³. Jeden z najwybitniejszych socjologów zajmujących się grupami etnicznymi, Jerzy Zubrzycki, poświęcił prasie fragment swej pracy o Polonii brytyjskiej, ale praca ta pochodzi sprzed opisywanego tu okresu

¹⁹ M.in. J. Fiebig, *Lewicowa prasa polonijna w Ameryce. Próba oceny*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1960, nr 4; B. Gebert, *Polska prasa robotnicza w USA*, „Przegląd Polonijny”, 1977, nr 2; W. M. Drzewieniecki, *Prasa polska w Buffalo i okolicy*, „Przegląd Polonijny”, 1979, nr 1; A. Paczkowski, *Naktady prasy polskiej w Stanach Zjednoczonych w latach 1919—1937*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 1978, nr 4; A. Urbański, *Immigration Restriction and the Polish-American Press: The Response of „Wiadomości Codzienne” 1921—1924*, „Polish-American Studies”, 1971, nr 2.

²⁰ A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870—1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977.

²¹ Drukowane były w latach 1957—1966 na łamach „Dodatku Tygodniowego” do mannheimskich „Ostatnich Wiadomości”.

²² *Polskie czasopiśmiennictwo emigracyjne po roku 1939. Zarys historyczno-bibliograficzny*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940—1960*, t. 2, Londyn 1965, s. 373—548.

²³ Fragmenty nowoczesnej monografii M. Gilson i J. Zubrzyckiego *The Foreign-Language Press in Australia 1848—1964*, Canberra 1967.

(wydana została w 1956 r.). Prace przygotowywane i wydawane w kraju — zresztą nieliczne — skażone są najczęściej politycznymi implikacjami, co szczególnie widoczne jest w monografii Klaudiusza Hrabyka²⁴, a każe stawiać pod znakiem zapytania jako pracę naukową znaczne fragmenty ogólnego zarysu Z. Kacpury i A. Kowalskiego²⁵.

Pewnym uporządkowaniem problematyki są artykuły Joanny Raczkowskiej o Stanach Zjednoczonych i Romana Guły o Wielkiej Brytanii, zaś jedynym rzetelnym — ale opartym na dość skąnym materiale — studium zawartości opracowane przez E. Obidzińskiego²⁶. Nowsze, ale zawsze pobieżne, są zarysy ostatnio opublikowane przez niezmordowanego J. Kowalika²⁷. Krótkimi, ale szczegółowymi monografiami prasy Polonii (w szerokim tego słowa znaczeniu) radzieckiej są artykuły Jerzego Myślińskiego²⁸, który przygotował także zarys bibliograficzny prasy polskiej u naszych południowych sąsiadów²⁹. W sumie spora garść interesujących nieraz przyczynków, ogromna przewaga strony dokumentacyjnej nad interpretacyjną, brak szerzej zakrojonych perspektyw badawczych.

Jeśli więc dla okresu 1870—1939 wskazywać można na wiele — bardzo wiele — luk, o tyle dla lat po wybuchu II wojny światowej mamy niemal wyłącznie opracowania typu opisowo-bibliograficznego.

Można chyba stwierdzić, że dzieje (także współczesne) prasy polskiej za granicą dysponują już pewną porcją dobrze nieraz postawionych badań dokumentacyjnych i stosunkowo niewielką ilością nowoczesnych, wykorzystujących bogate możliwości warsztatu historyka prasy, opracowań monograficznych. Pole badawcze zostało już w znacznym stopniu wygrodzone, choć brak jeszcze wielu ustaleń metodologicznych, a główne szlaki wydają się być przetarte. W dużym stopniu jest to zasługą prac podjętych i zrealizowanych w omawianym dwudziestolecu.

²⁴ K. Hrabyk, *Emigracyjny „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”*. Studium monograficzne, Warszawa 1972.

²⁵ Z. Kacpura, A. Kowalski, *Prasa Polonii i polskiej emigracji politycznej*. (Zarys monograficzny), Warszawa 1975.

²⁶ J. Raczkowska, *Prasa polonijna w Stanach Zjednoczonych po II wojnie światowej*, „Problemy Polonii Zagranicznej”, 1975; R. Guła, *Emigracyjna prasa polska w Wielkiej Brytanii 1940—1948*, „Zeszyty Prasoznawcze”, 1977, nr 4; E. Obidziński, *The Polish-American Press: Survival through Adaptation*, „Polish American Studies”, 1977, nr 2.

²⁷ J. Kowalik, *Współczesna prasa polskiej diaspory w Europie*, „Migrant Echo”, 1978, nr 2; *The Polish Press in America*, San Francisco 1978; *The Polish-American Press*, „Migrant Echo”, 1978, nr 2.

²⁸ *Prasa w języku polskim na Litwie Radzieckiej 1940—1966*, RHCP, t. VII: 1968, nr 2; *Prasa terenowa Związku Patriotów Polskich w ZSRR*, „Z pola walki”, 1972, nr 2.

²⁹ *Prasa polska w Czechosłowacji w latach 1935—1966*. Przegląd bibliograficzny, RHCP, t. IX: 1970, nr 3.